

VIDITEĽNÉ A NEVIDITEĽNÉ V DISKURZE POHLAVIA, RODU A SEXUALITY

Michal Bočák

Abstrakt

V štúdiu sa zaoberám povahou reprezentácie, ktorá je zákonite redukciou reality a vždy obsahuje hodnotiaci aspekt. Ako kľúčové prvky v štruktúrovaní diskurzu chápem binárne opozície a inšpirujúc sa výkladom Hartleyho (2002) sledujem diskurzívny priestor, ktorý sa nachádza medzi nimi. Realita je kontinuum, a tak preferovanie jednoznačných významových opozícií na úkor prechodných foriem je základným prostriedkom sociálnej tabuizácie. Binarizácia reality navyše ponúka možnosť efektívnej distribúcie moci definovaním dominantného „my“ a podriadenejšieho „oni“. Po stručnom prehľade chápania pohlavia, rodu a sexuality v súčasných rodových štúdiách aplikujem koncept binárnych opozícií a tabuizácie na fungovanie pohlavných, rodových a sexuálnych identít v diskurze.

Kľúčové slová: *diskurz – reprezentácia – binárne opozície – diskurzívne tabu – pohlavie – rod – sexualita – identita – distribúcia moci*

VÝCHODISKÁ: DISKURZ, REPREZENTÁCIA, BINÁRNE OPOZÍCIE, TABUIZÁCIA

Žiadna kultúra neuchopuje v reprezentáciách totalitu bytia. Snahu o chápanie sveta, o to, aby svet – sám osebe nezmyselný – dostal zmysel, a aby bol zároveň obsiahnuteľný nevyhnutne znamená redukciu a kategorizáciu. Tu niekde sa rodí diskurz, relatívne súdržný systém spoločensky produkovaných a reprodukovaných označujúcich praktík („významov“), ktorý sa vyvíja v konkrétnom časopriestore v závislosti od materiálno-technologických a sociálne-inštitucionálnych podmienok v tesnej súvislosti so sociálnymi vzťahmi a praktikami. Viazuc sa na konkrétnu tematickú oblasť, súvisiacu s konkrétnym spoločenským konaním (sociálnymi praktikami), tvorí paradigmu (rámec) vedenia, komunikovania a konania v/o tejto oblasti. Reprezentácia je vždy axiologickým konštruktom – ukazuje, čo je dobré, a čo nie. Je súborom želaných vlastností objektu/subjektu, toho, akí by sme ne/mali byť. V diskurze sa konštruujú reprezentácie istých identít (subjektivity), pričom tieto „obrazy“ situujú subjekt do istej pozície, čím mu tiež povoľujú/zakazujú participovať na určitých praktikách. (viac Bočák, 2006a, 2006b, 2006c)

Ak ďalej rozviníme metaforu človeka ako tvora, ktorý spriada symbolické siete, potom si musíme všímať, že sieť pozostáva z nielen z uzlov, ale i spojivového materiálu (vzťahov) a ôk, prázdnych miest, v ktorých zdanlivo „nič nie je“. Komunikačné a mediálne štúdiá a štúdiá diskurzu ako kritické transdisciplinárne polia sú vlastne prostriedkami zviditeľňovania toho, čo „nejestvuje“, čo je „neviditeľné“ z dôvodu, že je to vylučované z diskurzu, a teda v dôsledku chápania diskurzu ako jednoty symbolického a sociálneho aj z myslenia a sociálnej praxe. V štúdiu načrtávam možnosti interpretácie diskurzívnej tabuizácie a ilustrujem ich na príklade pohlavia, rodu a sexuality.

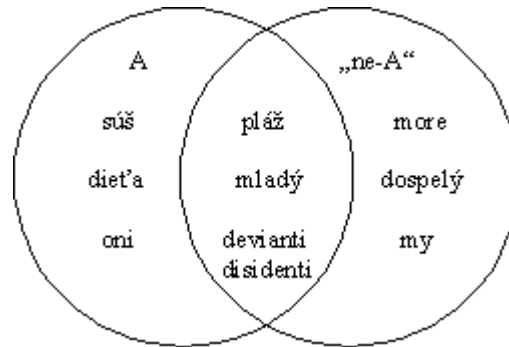
PRINCÍP TABUIZÁCIE V DISKURZE

Podľa Johna Hartleyho (2002, s. 19 – 21) je pri snahe o pochopenie princípu diskurzívnej (sociálnej) tabuizácie kľúčové pochopiť pri tvorbe významu úlohu binárnych opozícií. Sú to dvojice významovo najvzdialenejších pojmov, vzťahovaných k rovnakému (typu) referentu, významové protipóly.¹ Vo svojej podstate sú arbitrárne, rovnako ako hranice medzi nimi. Kým z hľadiska vnútornej štruktúry diskurzu (jazyka) sa nachádzajú na jeho okrajoch, vymedzujú ho, z abstraktnejšej kultúrnej perspektívy sú to pojmy pre tvorbu významu centrálné.

Hartley sa vo svojom výklade snaží zodpovedať otázku, čo je medzi opozitami, čo je vo významovom poli, vytýčenom týmito významovými medzami a ukazuje, že ony neurčité prvky z prienikovej množiny „sú *aj* jedným, *aj* druhým [...] a zároveň *ani* jedným, *ani* druhým“ (s. 19; kurzíva v origináli). Vo svojej schéme (obrázok 1) používa na ilustráciu tri protiklady. Predstava diskurzu ako prepojenia označovacích a sociálnych praktík dovoľuje Hartleymu konštatovať, že s čímkoľvek, čo sa nachádza „medzi“, čo nezapadá do binárneho myslenia, sa bude špecificky narábať aj v konkrétnej spoločnosti, že to „bude subjektom represie alebo rituálu“ (s. 20).

1 Pri dekonštrukcii významov členov binárnych opozícií nám výborne pomôže tzv. komunálny test (test zámieny). Vezmeme si ľubovoľný ženský a mužský lifestylový časopis a zamieňajme vo vybranom texte napr. znak „muž“ (a príslušné rodové zámená, koncovky slovies atď.) za znak „žena“. Každé rozosmiate či pohoršenie, ktoré spontánne vznikne, signalizuje určité významové napätie a odhaľuje konotácie, ktoré sa každé z opozít nabaľujú.

Obrázok 1 *Binárne opozície v diskurze a priestor medzi nimi*
(prekreslené podľa Hartley, 2002, s. 20)

[88/89]

Kam teda musí osoba patriť, aby sa dostala mimo diskurzu? Nie je to, ako by sa mohlo zdať, priama opozícia voči dominantnej kultúre („nám“, „naším“), nie sú to „oni“. Priamych, zjavných nepriateľov totiž kultúra priam hľadá ako negatívny „vzor“, voči ktorému sa vymedzuje. Ako najpravdepodobnejšie sa teda ukazuje, že to, čo sa má v spoločnosti skryť, sa v diskurze situuje do prienikovej zóny. Príslušníci určitej diskurzívnej komunity sa učia, „kto sme my“ a „kto sú oni“, no nikto presne nevie, čo všetko je v onom diskurzívnom medzipriestore. Už podľa jednej z východiskových téz saussurovskej semiotiky je znak vymedzený všetkým, čím nie je, a tak každý konštrukt, súc tvorený na pozadí najvšeobecnejšej opozície my : oni, v sebe spravidla vnútorne obsahuje aj predstavu svojom protiklade, o „inom“ (*the Other*).

Vidíme, že člen binárnej opozície, ktorý je z hľadiska dominantnej kultúry chápaný ako negatívny, sa v diskurze objavuje, no podoba označujúceho, ktoré mu prináleží, je určovaná dominantnou kultúrou. Keďže tá ho chápe ako svoje ohrozenie, snaží sa mu vtlačať ideologicky nelichotivú pozíciu, napr. vulgarizáciou pomenovania či iného zo-

brazenia. Oproti tomu pozitívny člen opozície sa často neverbalizuje, nekonceptualizuje, pretože je diskurzívne naturalizovaný a javí sa natoľko prirodzený, že o ňom vôbec neuvažujeme, že ho berieme ako daný.

Sociálna tabuizácia ľudí, predmetov, javov či činností prostredníctvom jazyka je zo semiotického hľadiska veľmi zaujímavá. Jestvuje tu objekt pomenovania, ale znak, ktorý ho reprezentuje, sa „rozpadá“: zodpovedajúci myšlienkový koncept totiž existuje, ba často nesie, v rovine „nadstavbových“ stupňov označovania, silný emocionálny a kultúrny náboj; prudko sa však potláča, takmer až vymazáva, samotné pomenovanie. Tento jav, nazývaný *ex-nominácia* (Hartley, 2002, s. 86), vlastne poukazuje na našu (a oprávnenú) predstavu o sile jazyka, diskurzu. Nazdávame sa – alebo aspoň dúfame –, že keď o niečom nebudeme hovoriť, nebude to existovať; nech ide o korupciu, zlé vzťahy, chorobu či smrť, menšiny.²

ZÁKLADNÁ TRIÁDA SÚČASNÝCH RODOVÝCH ŠTÚDIÍ: POHLAVIE – ROD – TÚŽBA

Vývin chápania pohlavia, rodu a sexuality je dostupný už aj v prekladovej literatúre (stručne napr. Barker, 2005; podrobnejšie napr. Renzetti – Curran, 2005; Oakley, 2000), napriek tomu však zhrniem základné postuláty.

Pohlavie (angl. *sex*) sa zväčša popisuje ako súhrn vrodenných biologických vlastností, najmä vonkajších a vnútorných pohlavných orgánov, konfigurácie pohlavných chromozómov, prítomnosti pohlavných hormónov v krvi. Po narodení býva dieťa lekármi zaradené do jednej z dvoch kategórií (muž; žena) na základe jednoznačných alebo aspoň

2 Kognitívnu metaforou, používanou v tejto súvislosti, je známa gnóma *Zíde z očí, zíde z mysle* (logickým pokračovaním je už len *zíde zo sveta*).

prevládajúcich pohlavných znakov vylučuje.³ V už zastaralých koncepciách sa hovorí len o dvoch pohlaviach, mužskom (*male*) a ženskom (*female*), no ukazuje sa, že to nie je celkom správne, pretože jestvujú jedinci s kombináciou vrodených vlastností oboch pohlaví (intersexuáli, starším termínom hermafroditi), ktoré dokonca v niektorých prípadoch nemusia byť viditeľné na prvý pohľad (napr. kombinácia ženských a mužských pohlavných chromozómov, ktorej dôsledky sa nemusia prejaviť hneď po narodení). Anne Fausto-Sterling vzbudila v roku 1993 značné pohoršenie amerických konzervatívcoch článkom, v ktorom navrhuje uznanie aspoň piatich pohlaví (Fausto-Sterling, 1993; v zozname zdrojov uvádzam odkaz na pôvodný i revidovaný text). Väčšina ľudí sa so svojím biologickým pohlavím identifikuje, prijíma ho, iní však môžu – už v útlom veku – cítiť rozpor medzi určeným pohlavím a jemu pripisovanou rodovou identitou (tu hovoríme o transgenderizme, starším termínom transexualizme).

Rod (angl. *gender*) je chápaný ako sociálne konštruovaná rola prináležiaca vrodenejmu pohlaviu jednotlivca. Podľa zistení kultúrnej antropológie sa status maskulinity (mužskosti) a femininity (ženskosti) v rôznych (sub-)kultúrach líšia, čo spochybňuje teórie vrodenej rodu: kým pohlavie v podstate „dostávame do vienka“, rod si postupne o svojujeme od svojho narodenia a sme v podstate permanentne spoločensky nútení potvrdzovať ho počas celého svojho života. Rod v tomto význame neodkazuje iba na identifikáciu subjektu s vlastným telom, ale na jeho rodové vyjadrenie (*gender expression*). Preto sa zvykne hovoriť o tzv. rodových rolách: ak chceme byť spoločnosťou prijatí, musíme „hrať“ rodovo adekvátnu rolu – byť „správnou“ ženou a „správnym“ mužom vo význame, ktorý im naša kultúra pripisuje.

3 V súčasných rodových štúdiách je pohlavie chápané nielen ako biologické telo, ale sociálne telo, pretože už pri prisudzovaní pohlavia, pri ktorom funguje imperatív „každý musí mať pohlavie“, sa zákonne uplatňuje skúsenostný filter lekára (napr. s tým, ako majú vyzeráť genitálie chlapca a dievčaťa).

Vo svetle *queer theory*, ktorej korene siahajú do prelomu 80. a 90. rokov 20. storočia, osobitne k Judith Butler (1990), je rod performatívom, čo v podstate znamená, že je neprestajne vyjadrovaný, a tak i sústavne konštruovaný správaním subjektu. Teória zapadá do postmodernistického prúdu myslenia, v ktorom sa všetky kategórie začínajú javiť ako nejasné, zmiešané, doslova tekuté (*fluid*), t. j. pohyblivé, meniace sa u jedinca v čase a podľa konkrétnej kultúrnej situácie. Definovanie vlastnej identity sa ponecháva na jednotlivca, pričom sa neočakáva, že raz prijatá, deklarovaná sebadefinícia bude navždy nemenná. Kritizuje sa akákoľvek kategorizácia, pretože tá je vo svojej podstate vždy arbitrárna (nezavislá od referentu): v rôznych kultúrach sa možno stretnúť s viacerými pohlaviami, rodmi a sexualitami.

Ak vezmeme do úvahy len pohlavia a rody, z ktorých každý obsahuje dva krajné póly (žena : muž v prvom a femininita : maskulinita v druhom prípade), dostaneme štyri možné kombinácie. Queer theory (resp. súvisiace novšie transdisciplinárne *queer studies*) v úzkom prepojení s treťou vlnou feminizmu však intenzívne pracujú s konceptuálnou trojkombináciou **pohlavie – rod – túžba**.⁴ Zapojením sexualít⁵ sa rodové štúdiá odpútavajú od jednotlivca a berú do úvahy vzťahový aspekt. **Sexualita** sa stáva (lepšie povedané, vždy bola) najbyťostnejšou realizáciou človeka viazanou na pohlavie/rod, navyše, v spoločenskej praxi a diskurze sa podrobuje rovnakým zákonitostiam ako obe predchádzajúce kategórie (privilegovanie istých foriem na úkor iných). Feminizmus pracuje so sexualitou ako prostriedkom distribúcie moci v spoločnosti (napr. cez objektifikáciu ženy, znásilnenie).

4 V angličtine *sex – gender – desire*. Uvedomujem si, že slovo *desire* by sme mohli preložiť aj ako sexuálna túžba, žiadostivosť, prípadne sexuálny pud. Slovo sexuálny však vyvoláva asociácie spojené s výhradne telesnými prejavmi vzťahu a slovo pud zas môže evokovať terminológiu psychoanalýzy.

5 Ale napr. aj rasy, triedy, vierovyznania atď. vznikajú ďalšie kombinácie a vysoko komplexné multiplicitné identity.

Na okrajoch škály ľudskej sexuality (v pozícii binárnych opozícií) stoja monosexuálne formy (orientácia na osoby jedného – opačného, alebo rovnakého – pohlavia, teda heterosexuálna a homosexuálna), v medzipriestore omnisexuálne formy [89/90] (v „presnom“ strede škály sa nachádza bisexualita). Hlavne pod vplyvom queer theory sa dnes všetky tri kategórie – **pohlavie, rod i sexualita** – považujú za v čase **fluidné spektrá**, kontinuu, pretože medzi tradične „jednoznačne“ vymedzovanými krajnými možnosťami, ktoré sa v symbolických systémoch (napr. v jazyku) bežne premietajú do bipolárnych protikladov (žena : muž; femininita : maskulinita; homosexuálna : heterosexuálna), jstujú vždy prienikové zóny (menovite napr. intersexuálne formy; *gender queer*, omni-, resp. bisexualita); v rámci všetkých kategórií existujú rozmanité prechodné formy a kombinácie (*queered genders*).

VYBRANÉ ASPEKTY POHLAVIA, RODU A SEXUALITY AKO DISKURZÍVNEHO TABU

Sociálno-diskurzívne preferovanie jednoznačných identít a súbežné potláčanie prechodných foriem vedie k efektívnejšej distribúcii moci, pretože ovládať možno len to, čo poznáme. Unifikácia identít sa ukazuje ako politicky obzvlášť výhodná. Výrazná binarizácia zasa umožňuje moc rozdeľovať medzi dve kategórie tak, že jednu robí dominantnou, zatiaľ čo druhá prvou je situovaná do podriadenej pozície a v záujme udržania moci neustále kontrolovaná. Dominantné má vždy možnosť hovoriť naplno a o všetkom, definovať situáciu, a tak ju (na reflexívnom princípe) tvarovať a udržiavať. Somerville (cit. in Marcus, 2005, s. 208) hovorí, že „aj rasa, aj homosexuálna [rovnako pohlavie, rod atď.; pozn. M. B.] sú dôsledkom hierarchickej klasifikácie a politiky dozoru nad telom (*body surveillance*)“. Na problém nevyhnutnosti unifikácie identity vlastne narážajú všetky hnutia, ktoré presadzujú požiadavky niektorej podriadenej skupiny. Politika ich identitu

núti jednoznačne definovať, čo prispieva k separovaniu ľudí, ktoré sa vlastne v konečnom dôsledku má odstrániť, a tiež uzatvára identitu pre ostatných, pretože nie každý je ochotný stotožniť sa s ňou v danej podobe.

Tie z kombinácií pohlavia a rodu, ktoré naplňajú kultúrne normy (feminínna žena, maskulínny muž) sú v kultúre, pochopiteľne, dominantné. Ďalšie dve (maskulínna žena, feminínny muž) sú naopak potláčané, pretože sú chápané ako neprirodzené. Nemusí pri nich pritom ísť o homosexuálne osoby: zaraďujú sa sem napríklad aj heterosexuálna žena, ktorá na seba prebrala „prirodzene“ mužské úlohy (ťažká, najmä manuálna práca, orientácia na kariéru, úloha živičky rodiny) alebo naopak heterosexuálny muž, ktorý „robí ženské veci“ (stará sa o domácnosť, ostane s malým dieťaťom na rodičovskej dovolenke a podobne).⁶ Výhradné spájanie týchto dvoch typov rodovo-pohlavných identít s homosexualitou je skôr len prostriedkom na dvojitú (a teda ešte jednoznačnejšiu, efektívnejšiu) stigmatizáciu či „rodovo neprispôsobivých“, alebo homosexuálnych osôb.

Dominantná (maskulínna heterosexuálna) kultúra vníma (najmä) mužskú homosexualitu ako subverzívnu: jej nebezpečenstvo pre kultúrne preferovaný obraz heterosexuálneho muža spočíva – ako hovorí Pierre Bourdieu (2000, s. 108) – vo „feminizácii maskulína“, v akomsi vnútornom podvrazení tradičnej mužskej roly. Diskurzívne i sociálne praktiky, ktoré vedú k jeho potláčaniu, sú „trestom“ práve za predpokladanú „nepripustnú“ femininitu muža, kvôli čomu je otázka rodového vyjadrenia rozhodujúcou pre súčasný feminizmus. Ak ale vezmeme do úvahy podnety hlavne queer theory, mužská homosexualita sa nemusí spájať výhradne s femininitou, tak, ako sa to odzrkadľuje v stereotypnej predstave geja (jeho diskurzívna a sociálna subordinácia je potom o to ťažšia; podobne je to napr. v prípade vydatej feministky-matky či vysokoškolsky vzdelaného Róma). Zaujímavý je však prístup dominantnej kultúry k lesbám: sexuálna interakcia

6 V tejto súvislosti je osobitne zaujímavý v nedávnej dobe diskutovaný fenomén metrosexuality.

dvoch žien je v mediálnej produkcii určenej heterosexuálnym mužom (napr. v pornografii), prijateľnou (ak nie doslova žiadanou) sexuálnou praktikou. Podľa feminizmu to súvisí s mocenským potenciálom pohľadu: muži ako subjekty „majú nárok“ upriamovať svoj pohľad (*male gaze*) na ženy ako objekty.

Hlavným spojivom identít, ktorým som sa v predchádzajúcom texte venoval, je to, že sú konštruované s ohľadom na nejaký vrozený znak, ktorý je jednotlivcovi vlastný. Kritika týchto konštrukcií hovorí, že hoci rozdiely medzi ľuďmi zväčša nie je možné prehliadnuť (osobitne v prípade pohlavia, rasy, zväčša i ostatných), t. j. nie je možné tváriť sa, že sú neviditeľné, dôležité je to, že samy osebe nie sú dôvodom na budovanie sociálnej hierarchie a inštitucionalizáciu diskriminácie v spoločnosti.

ZDROJE

Barker, Chris: Slovník kulturních studií. Praha: Portál 2006. 208 s.

Bočák, Michal: Diskurz. In: Stručný slovník masmediálnej a marketingovej komunikácie. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM 2006a, s. 25 – 26.

Bočák, Michal: Mediálny diskurz. In: Stručný slovník masmediálnej a marketingovej komunikácie. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM 2006b, s. 81 – 82.

Bočák, Michal: Realita, reprezentácia reality. In: Stručný slovník masmediálnej a marketingovej komunikácie. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM 2006c, s. 100 – 101.

Bourdieu, Piérre: Nadvláda mužů. Praha: Karolinum 2000. 148 s.

Butler, Judith: Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. New York: Routledge 1990. 236 s.

Davies, Bronwyn – Harré, Rom: Positioning: The Discursive Production of Selves. Journal for the Theory of Social Behavior, 1990, 20, s. 43 – 63.

<http://www.massey.ac.nz/%7Ealock/position/position.htm> [12. 1. 2007]

Diagram of Sex and Gender. Center for Gender Sanity 2001.

www.gendersanity.com/diagram.shtml [16. 3. 2007]

Fausto-Sterling Anne: The Five Sexes: Why Male and Female are Not Enough. *The Sciences*, 1993, 33, č. 2, s. 20 – 25. [voľne dostupné na stránke: <http://www.uta.edu/english/timothy/Fausto-Sterling.pdf>]

Fausto-Sterling, Anne: Two Sexes Are Not Enough. 2001.

<http://www.pbs.org/wgbh/nova/gender/fs.html> [8. 3. 2007]

Harré, Rom – Gillett, Grant R.: Diskurz a myseľ. Úvod do diskurzívnej psychológie. Bratislava: Iris 2001. 215 s.

Hartley, John: Communication, Cultural and Media Studies. The Key Concepts. 3. vyd. London, New York: Routledge 2002. 262 s.

Jackson, Stevi – Scott, Sue (eds.): Feminism and Sexuality. A Reader. New York: Columbia University Press 1996. 390 s.

Jackson, Stevi – Scott, Sue (eds.): Gender. A Sociological Reader. 2. reprint. London and New York: Routledge 2005. 465 s.

Kuwahara, Trisha: Gender and Sexuality Continuum Model. 2004.

<http://www.trishagirl.com/ContinuumModel.htm> [16. 3. 2007]

Marcus, Sharon: Queer Theory for Everyone: A Review Essay. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 2005, 31, č. 1, s. 191 – 218.

Oakley, Ann: Pohlaví, gender a společnost. Praha: Portál 2000. 171 s.

Renzetti, Claire M. – Curran, Daniel J.: Ženy, muži a společnost. 1. dotlač 1. vyd. Praha: Karolinum 2005. 644 s. [90/91]

Abstract

Visible and Invisible in Discourse of Sex, Gender and Sexuality

The study deals with character of representation, which is a reduction of reality and always contains an axiological aspect. The binary oppositions are considered to be the key elements in the discourse structure. Inspired by Hartley's (2002) interpretation, the discursive space between them is being monitored. Reality is a continuum, so preferring of unambiguous meaning oppositions at the expense of transitive forms is a fundamental mean of social tabooisation. Moreover, the binarisation of reality offers the possibility of effective distribution of power by defining the dominant „we“ and the subordinated „them“. After the brief summary of sex, gender and sexuality in contemporary gender studies, the concept of binary oppositions and social tabooisation is applied on functioning of sex, gender and sexuality identities in discourse.

Keywords: *discourse – representation – binary oppositions – discursive taboo – sex – gender – sexuality – identity – distribution of power*

Poznámka autora

Bibliografický údaj printovej verzie: Bočák, Michal: Viditeľné a neviditeľné v diskurze pohlavia, rodu a sexuality. In: Magál, Slavomír – Mistrík, Miloš – Petranová, Dana (eds.): Mediálne kompetencie v informačnej spoločnosti. Trnava: Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM 2007, s. 88 – 91.

Pre prípad potreby presného uvedenia zdroja v súlade s printovou verziou štúdie sú zlomy strán v rámci hesla vyznačené príslušnými číslami v hranatej zátvorke oddelenými lomkou a zvýraznenými svetločervenou farbou (napr. [100/101]).

V elektronickej verzii štúdie boli sfunkčnené hypertextové odkazy a čiernobiele obrázky boli nahradené farebnými.

Práca je sprístupnená od 6. 9. 2009 na webovej stránke
<http://www.issuu.com/michalbocak>.

Na tento dokument sa vzťahuje licencia
Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported
dostupná na webstránke <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>.

Ak máte akékoľvek poznámky, otázky či návrhy týkajúce sa tejto
alebo akýchkoľvek mojich prác, neváhajte ma kontaktovať.

michal.bocak@gmail.com

Michal Bočák

Ak chcete získať viac informácií o mojich prácach, navštívte moju webstránku
michalbocak.weebly.com.